

la Universitatea din București, pentru îngrijirea și editarea lucrării bunicului său, *Istoria Românilor în Chipuri și Icoane*, ediția a III-a, Editura Humanitas, București, 2012, 450 p., colecția *Istorie. Vintage. Restituiri*. Seara s-a încheiat cu spectacolul-lectură *Omul cari ni trebuie*, după un text de *Nicolae Iorga*, cu regie și scenografie bucureșteană și distribuție botoșăneană. **O serie de activități și o seară reușite din toate punctele de vedere!**

► Emil Suciuc, *Influența turcă asupra limbii române*, vol. I: *Studiu monografic*, Editura Academiei Române, București, 2009, 726 p.; vol. II: *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, Editura Academiei Române, București, 2010, 913 p.

Savantul filolog Emil Suciuc a publicat o lucrare fundamentală despre asimilările lingvistice, lexicale-gramaticale, onomastice turco-osmane în limba română între secolele XIV-XX: *Influența turcă asupra limbii române*, I: *Studiu monografic*, Editura Academiei Române, București, 2009, 726 p.; II: *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, Editura Academiei Române, București, 2010, 913 p. În această contribuție mă voi ocupa de vol. I. Acesta cuprinde 6 părți cu diferite capitole, precedate de un *Cuvânt – înainte* al autorului, *Abrevieri bibliografice* și *Abrevieri de cuvinte și semne grafice* necesare utilizării rapide și eficiente a volumului și încheiate cu un substanțial *rezumat* în limba franceză. Filologul bucureștean a motivat astfel impresionantul său demers științific: „Lucrarea de față constituie o monografie a influenței pe care limba turcă (osmanlie) a exercitat-o asupra limbii române timp de aproape cinci sute de ani, lăsând urme importante în lexicul românesc. Ea se adresează cu precădere specialiștilor în limba română, turcologilor, cercetătorilor din domeniile lingvisticii, istoriei și culturii românești sau sud-est europene, dar poate fi consultată cu folos de către oricine este interesat în privința problemelor de etimologie și de istorie a limbii noastre naționale” (p. 5).

În prima parte, *Introducere*, autorul a realizat *Delimitarea împrumuturilor din limba turcă* (pp. 21-43), a prezentat *Izvoare și lucrări de referință* (pp. 44-49) în domeniul turcologiei lingvistico-lexicale-onomastice și a conturat *Cadrul istoric al contactului lingvistic turco-român* (pp. 50-57). E. Suciuc a identificat mai multe categorii de împrumuturi turco-osmane în limba română: *prin filiera altor limbi* (neogreaca, bulgara, sârbo-croata, sud-slavă multiplă, sud-dunăreană multiplă, țigănească, limbi occidentale: franceză, italiană), pătrunse între secolele XIV-XX; *turcisme* reproduse în textele medievale și moderne românești; *turcisme* din texte redactate în alte limbi; *turcisme* originare din alte limbi. Toate aceste categorii de împrumuturi au fost studiate interpretând izvoare istorice documentare-lingvistice, pe baza unei bibliografii tematice devenită clasică. Analizând cadrul istoric al *contactului lingvistic turco-român*, autorul a identificat mai multe etape: 1. prima jumătate a sec. XIV; 2. a doua jumătate a aceluiași veac; 3. secolul XV; 4. secolul XVI; 5. secolul XVII; 6. secolul XVIII; 7. primele opt decenii ale secolului XIX; 8. c. 1880 – c.1950; 9. ultima, începând cu 1990.

Caracteristicile influenței lingvistice turcești (partea a II-a, pp. 58 – 210) s-au manifestat prin: sursele împrumuturilor, originea etimoanelor, căile de pătrundere a împrumuturilor, nivele stratificării temporale, distribuția teritorial-stilistică, compartimentele limbii române influențate osmanistic. *Sursele împrumuturilor* au fost diverse: cuvinte cu etimologie multiplă; termeni balcanici; termeni internaționali; etimoane turcești arhaice, medii, moderne, populare, dialectale; etimoane reconstituite; cuvinte turcești preluate din alte limbi: arabopersană, neogreacă, italiană, franceză, ebraică. *Căile de pătrundere* a cuvintelor turco-osmane au fost diferite: împrumuturi oficiale / culte; împrumuturi populare; împrumuturi datorate bilingvismului româno-otoman. *Frecvența împrumuturilor* a fost și ea diferită: conjunctural, periodic, repetat. *Stratificarea temporală și periodizarea influenței turco-osmanii* au avut la bază diferite repere: *cronologia împrumuturilor*, *intensitatea influenței*, *viabilitatea împrumuturilor*, *sincronia împrumuturilor*.

E. Suciuc a identificat următoarele *etape* ale influenței limbii turco-osmanii asupra

limbii române (pp. 106-161): **1. mijlocul secolului XIV-secolul XV: 23** de împrumuturi lexicale; **2. secolul XVI:** aprox. **150** de împrumuturi (cătore 1600, aprox. **174-175** cuvinte împrumutate); **3. secolul XVII: 503** noi împrumuturi (cătore 1700, aprox. **677-678** cuvinte împrumutate); **4. secolul XVIII:** aprox. **992-1.036** noi împrumuturi (cătore 1800, aprox. **1.714-1.715** cuvinte împrumutate); **5. secolul XIX: 1.044** noi împrumuturi (cătore 1900, aprox. **2.758** cuvinte împrumutate); **6. secolul XX - începutul secolului XXI: 2** noi împrumuturi (cătore 2000, aprox. **2.760** cuvinte împrumutate). În *concluzie*, la începutul secolului XXI „**fondul lexical românesc împrumutat de-a lungul timpului din limba turcă se ridică la 2.760 de termeni**” (p. 158). *Repartizarea teritorială zonală a împrumuturilor turco-osmanlii a fost următoarea: în Dobrogea, teritoriu otoman între 1420-1877, au fost preluate între 190-340 cuvinte turcești; în Banat, teritoriu otoman între 1552-1718, au fost preluate aprox. 25 cuvinte turcești; în Transilvania, principat autonom sub protecție otomană între 1541-1688, nu au fost preluați termeni direct din turco-osmanlie, ci au fost înregistrate doar etimoane propagate din turco-osmana utilizată la sud și la est de Carpați; în Muntenia-Oltenia și Moldova, provincii tributare-protejate de otomani în secolele XV-XIX, au fost preluate peste 2.500 de împrumuturi turco-osmane, cu o intensitate diversă, pe scara valorică, a influenței lexicale otomane (pp. 162-190).*

„**Influența limbii turce s-a exercitat exclusiv pe plan lexical, de aceea ea nu a putut contribui la configurația stilistică a limbii române decât la nivelul vocabularului**” (p. 191). În consecință, împrumuturile turco-osmanlii au fost repartizate stilistic, în diferite procente, în limbajele: colocvial, oficial, narativ, liric, dramatic, științific, profesionale, familiar, vulgar, argotic (pp. 191-208). Amprenta turco-otomană s-a imprimat, cu o intensitate descrescătoare, asupra unor domenii ale limbii române: lexicul, onomastica, frazeologia, fonetica-morfologia, sintaxa, formarea cuvintelor (pp. 208-210).

În *Lexicul comun* (partea a III-a, pp. 211-485) al limbii române, E. Suciuc a identificat următoarele categorii de împrumuturi turco-osmanlii: **2.508 substantive** (91 % din totalul celor **2.760** de preluări), **175 de adjective** (6, 3 %), **37 de interjecții** (1, 3 %), **32 de adverbe** (1, 2 %), **6 verbe** (0, 2 %), **2 conjuncții** (0,07 %), **0 numerale** (0,00 %). *Structura fonetică a limbii române nu a fost influențată direct de contactele cu limba turco-osmanlie: nici un sunet specific otoman nu a fost împrumutat în românește. Au existat însă unele consecințe indirecte ale influenței lexicale turco-osmanlii: unele adaptări fonetice, ale vocalelor otomane -ö-, -ü-, a consoanei -ğ-, a grupurilor -ç-, -ğ-, -ş-, -j-; reducerea vocalelor lungi și a vocalelor duble; reducerea consoanelor geminate; modificări induse de normele sistemului fonetic românesc și de cele dialectale; accidente fonetice. În domeniul Morfologiei, s-au produs diverse adaptări morfologice sub influență otomană; în Sintactică, adaptările produse s-au manifestat sub forma sintagmelor otomane cu topică normală / inversă, prin condensare lexico-semantică, prin false interpretări sintagmatice (aglutinații, deglutinații, contracții).*

În sfera *Semantismului*, împrumuturile din turco-osmană pot fi grupate în mai multe grupuri terminologice, cu diverse orizonturi specifice: **A. Omul** (Corpul; vârsta și sexul; starea psiho-morală; starea fizico-sanitaro-exterioră; statutul social; îmbrăcăminte-încălțăminte-podoabe; alimentația; fumatul; locuința); **B. Natura** (Timpul și diviziunile sale; fenomene naturale; Pământul; lumea vegetală; substanțe chimice, materii minerale, vegetale, animale); **C. Exteriorul și percepția umană** (Dimensiunea, cantitatea; aspectul și forma exterioră; culoarea; alte caracteristici externe; modalitatea; reacțiile omului la stimulii externi; raporturi de coordonare-subordonare; substituiri); **D. Acțiunea omului asupra naturii. Domeniile muncii** (Agricultura; prelucrarea produselor agricole-animaliere, morărit, brutărie; creșterea animalelor; creșterea, îngrijirea, împodobirea și strunirea cailor; transportul terestru; transportul pe apă; vânătoarea și pescuitul-prelucrarea peștelui; meșteșuguri: țesătoria, croitoria, boiangeria, pielăria, jocăria, cizmăria; alte meșteșuguri: lemnăria, construcțiile, dogăria; metalurgia: exploatarea, prelucrarea-valorificarea mineralelor-metalelor; medicina; alte domenii ale muncii); **E. Raporturile interumane** (Relații familiale;

relații afective-de camaraderie-de servicii; relații de subordonare-de supunere; relații de dușmănie); **F. Societatea** (Organizarea politică, socială, administrativă; armata; activitatea comercială-de servicii; activitatea financiară; activitatea juridică; viața religioasă, mitologia, credințe, superstiții; apartenența locală, etnonimia); **G. Cultura** (Muzică-folclor; învățământ, literatură, filozofie, științe fundamentale; distracții-socializare); **H. Noțiuni abstracte** (Noțiuni: pozitive; negative; neutre; ambivalente; obscure). Cele mai cunoscute evoluții *semantice ulterioare împrumuturilor lexicale* au fost: concretizarea; abstractizarea; generalizarea; restricția; extensia; specializarea; înobilarea; deprecierea; analogia; metaforizarea; polarizarea; autohtonizarea; calculi semantice.

Onomastica românească a fost parțial influențată de conviețuirea semi-milenară româno-otomană de-a lungul Dunării, manifestându-se în toponimie, antroponimie, nume proprii din zoonimie, astronomie, literatură, folclor, interferențe cu termeni comuni. Câteva exemple: *toponimie*: Adakale, Bender, Bugeak, Karasu, Kule, Galata; *antroponimie*: **doar nume de familie, nici un prenume**: Abdula, Agemoglu, Ahmed, Alaman, Asan, Aslan, Caraman, Ceașoglu, Chihaia, Daud, Giaefer, Ismail, Iusuf, Magearu, Mahmud, Murat, Mungiu, Mustafa, Omer, Osman, Solakoglu, Soliman; *zoonimie*: Bondoca, Balaban, Catargiu, Gealap, Samson, Samurache, Talambaș; *astronomie*: Ciobanul, Surugiul, Tereziul; nume de personaje literare și folclorice: Arapul (Harap Alb), Bilmem, Caracîz, Caragöz, Ceașul, Cheleş(-Împărat), Dandanache, Deli-Satîr, Pehlivan, Rustem, Sefer(-Împărat), Trahanache.

Amprenta turco-osmanlie asupra limbii române s-a manifestat, cu o anumită intensitate, și în domeniul formării cuvintelor, prin: sufixe și elemente de compunere împrumutate; procedee de formare a cuvintelor împrumutate; formarea a noi cuvinte și variante lexicale; fenomene frazeologice românești. Revenind, amintesc sufixele: *-giu; -iu; -liu; -lîu; -lîk / -lâc; -man*; elementul de compunere *baş*. Procedeele de formare a unor noi cuvinte și variante au fost: derivarea, trunchierea, compunerea, conversiunea, etimologia populară, contaminăția, condensarea lexico-semantică, diverse procedee intermediare sau înrudite. Autorul a enumerat și diverse fenomene frazeologice românești, contaminate turco-osmanic: locuțiuni substantivale, locuțiuni adverbiale-adjectivale, locuțiuni conjuncționale, locuțiuni verbale, expresii eliptice.

Capitolul al VI-lea, *Lexicul actual de origine turcă* (pp. 598-616), sintetizează **concluziile** monografiei. Dintre cele **2.760** de cuvinte împrumutate din limba turco-osmanlie între secolele XIV-XX, **487** au fost preluări personale utilizate cel puțin o dată și uitate rapid ulterior, **33** au fost reluate de mai multe ori în deceniile ulterioare preluării, **2.240** au fost împrumuturi reale de la început, fiind utilizate de foarte multe ori în limbajul curent, la diferite nivele de comunicare locală sau / și zonală. Dintre cele **2.273** cuvinte reale preluate (**2.240 + 33**), **886** au dispărut, după 2-3 secole, din lexicul românesc, iar **1.387** s-au transmis până în a doua jumătate a secolului al XX-lea. Dintre ele, **381** au fost aproape eliminate din uzul curent, iar **1.006** împrumuturi, termeni uzuali, au fost transmise cu siguranță secolului XXI. Adăugând marja plus de eroare, în care intră termenii pasivi, dar potențial reactivi în secolul XXI, moștenirea lexicografică de origine turco-osmană este de circa **1.100 termeni (cu 250 -260 derivate românești de la termenii - bază turco - otomani)**. Din **fondul lexical principal actual** al limbii române fac parte cuvintele: *cafea, cearșaf, chef, chibrit, ciorap, (de)geaba, dușman, geam, hai(de), murdar*. Din **vocabularul fundamental al limbii române actuale** fac parte **41** de împrumuturi: *cafenea, capac, caraghios, catifea, cântar, a cântări, cearșaf, chel, chibrit, chior, cioban, ciorap, cutie, (de)geaba, dulap, farfurie, geantă, habar, haz, musafir, odaie, palavragiu, a pălăvrăgi, pălăvrăgeală, papuc, para, perdea, raft, sâc, a sâcâi, sâcâială, sâcâitor, sârmă, sobă, soi, sufragerie, tacâm, tavan, tavă, turc, tutun*, la care se adaugă **49** derivate românești utilizate. **Vocabularul esențial al limbii române actuale include** alte **41** de împrumuturi din turco-osmanlie: *baçşış, balama, basma, belea, bre, caldarâm, cazan, chioșc, ciomag, ciorbă, codoș, conac, cusur, doldora, duduie = duduică, dușumea, fudul, geamantan, hal, leafă, mahala,*

mahmur, moft, naz, palavră, puști, rahat, salam, salcâm, sidef, sofa, șiret (adj.), *șiret* (s.n.), *tabiet, taman, teighea, tinichea, ursuz, zar, zarzavat, zor*, la care se adaugă **102** derivate românești utilizate. **Stratul concentric exterior al masei vocabularului actual românesc** include **356** împrumuturi turco-osmane. Dintre acestea, **119** împrumuturi sunt mai des utilizate. Celelalte sunt termeni istorici, „cuvinte străine” otomane și regionalisme. **Limbajul publicistic românesc** include termeni de origine turco-osmană, cu derivate românești: *ageamiu, bucluc, buluc, cacealma, cașcaval, călăuză, a călăuzi, cântar, a cântări, chenar, chereștea, chiolhan, chioșc, ciorbă, cusur, degeaba, derbedeu, dugheană, geamantan, ghiveci, hal, halal, iaurt, liman, macara, mahala, maidan, matrapazlâc, moloz, mușama, a mușamaliza, naz, rachiu, salahor, salam, sarma, schelă, sol, șiretlic, tarabă, tertip, tichie, turc, zor*. **Masa vocabularului românesc actual** cuprinde aprox. **645 - 680** cuvinte de origine turco-osmană, majoritatea (circa **485-520**) aflate în stratul exterior al lexicului curent românesc, cu frecvențe reduse de întrebuițare. La **periferia vocabularului românesc actual** se află **550-600** de cuvinte de origine turco-osmană, cu diferite grade de utilizare, în diferite domenii de activitate.

Anexele monografiei sunt complementare explicațiilor și aserțiunilor din capitolele prezentate sumar în paragrafele anterioare. Astfel, *Anexa nr. 1* prezintă **Cronologia și viabilitatea împrumuturilor** (pp. 619-687) românești din turco-osmană, un tabel foarte interesant și sugestiv, cu **2.760** de termeni enumerați alfabetic pe verticală, cu o evoluție cronologică pe orizontală, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea până către anul 2.000. Voi selecta trei exemple: cuvintele cu n-rele: 12, 1022, 2022. Nr. 12: **acic** (sg.; pl. **acicuri**): „ambarcațiune fluvială turcească fără punte, în formă de luntre, servind ca mijloc de transport, mai ales pe Dunăre” (Emil Suciuc, *op. cit.*, vol. II, *Dicționarul cuvintelor turcești de origine turcă*, Editura Academiei Române, București, 2010, p. 32). Cronologia orizontală a împrumutului precizează că a fost folosit și atestat documentar din a II-a jumătate a secolului al XVII-lea până în a II-a jumătate a secolului al XVIII-lea, după care nu a mai fost utilizat. Nr. 1022: **farfara** (sg.; pl. **farfarele**): „om flecar, guraliv; om lăudăros, încrezut, fanfaron; palavragiu, fudul” (*ibidem*, p. 324). Cronologia orizontală a împrumutului precizează că a fost folosit și atestat documentar din a II-a jumătate a secolului al XVIII-lea până în a II-a jumătate a secolului al XX-lea; actualmente este termen popular. Nr. 2022: **reiz-efendi** (sg.; pl. probabil **reiz-efendi-ler**): „ministru de Externe și mare cancelar al Imperiului Otoman” (*ibidem*, p. 611). Cronologia orizontală a împrumutului precizează că a fost folosit și atestat documentar din a II-a jumătate a secolului al XVI-lea până în prima jumătate a secolului al XIX-lea; în a II-a jumătate a secolului al XIX-lea în curs de dispariție, eventual termen istoric. *Anexa nr. 2* este **Totalizatorul împrumuturilor pe secole** din turco-osmană (pp. 688-689), un tabel contabil ce trebuie parcurs cu atenție de fiecare cititor. În *Anexa nr. 3* autorul a prezentat **Lista împrumuturilor** (din turco-osmană) **azi învechite (foști termeni literari, populari sau regionali și hapax legomena)**-(pp. 690-700), **1373** termeni, cu distribuția lor pe secole. *Anexa nr. 4* prezintă **Lista împrumuturilor prezente în lexicul actual** (pp. 701-710), cu: **450** *Termeni literari actuali*, **223** *Termeni populari actuali*, **583** *Termeni regionali actuali*, **131** *Termeni istorici utilizați în a doua jumătate a secolului XX* (pe cale de dispariție). *Anexa nr. 5* sintetizează **Totalizatorul împrumuturilor din limba actuală (română), pe secole și categorii stilistico-funcționale** (p. 711). *Anexa nr. 6* prezintă **Valoarea de întrebuițare a împrumuturilor folosite în prezent în limbajul beletristic și în cel publicistic** (190 termeni)-(pp. 712-718), un tabel foarte concis, cu multe informații interesante.

Rezumatul monografiei, *L'Influence turque-osmanlie sur la langue roumaine* (pp. 719-722), prezintă cartea de vizită a cărții pentru cititorii străini. Trebuie remarcată traducerea foarte exactă în franceză a limbii-mamă, *turco-osmanli*, ceea ce, de exemplu, nu apare în titlul în limba română (doar influența / limba **turcă!**).

Se impun câteva *observații*. Am întâlnit în cuprinsul monografiei prezentate câteva

erori istorice. Astfel, anii în care diferite provincii românești au intrat în componența / sub protecția Imperiului Otoman sunt interpretabili: 1420 (nu 1417!) în cazul Dobrogei; 1552 (nu 1526!) în cazul Banatului / Timișoarei; 1541 ((nu 1526!) în cazul Transilvaniei, devenită principat autonom sub protecție tributară otomană. De asemenea, pentru fidelitate față de adevărul istoric, diverse expresii și formulări trebuie corectate: *turc / turci* cu **otomani / osmani / osmanlii / turco-osmanli / turco-osmanlii**; *administrația turcă* cu **administrația otomană / osmană / osmanli / osmanli / turco-osmană / turco-osmanlie**; *Constantinopol* cu **Istanbul**, excepție doar în textele izvoarelor istorice în original; *influența turcă* (cum apare și în titlu!) cu **influența turco-osmană / turco-osmanlie**; „*ai limbii neogrece*” (p. 244) cu „**ai limbii neogrețești**”. Am sesizat și câteva imperfecțiuni grafice minore la redarea unor litere sau grupuri de litere din turco-osmană în românește. Cuvântul **voievod** este de origine slavă și a intrat în limba turco-osmană (în forma: *voydoda*, sg. / *voyvodalar*, pl.) prin filieră nord-dunăreană românească și / sau sud-dunăreană slavă (p. 303).

În concluzie, **o monografie fundamentală a lingvisticii românești de la începutul secolului XXI și al mileniului III, despre urmările conviețuirii comunicative verbale româno-otomane la linia Dunării, timp de cinci veacuri**. Îndelung așteptată, ea umple, în cele din urmă, un gol evident în cercetarea românească de specialitate, sinteza lui Lazăr Șăineanu din 1900 fiind depășită de nivelul dezvoltării lingvisticii românești tematice din ultimele cinci-șase decenii. Un foarte util instrument de lucru pentru filologi, istorici, studenți, persoane interesate de fenomenul turcologico-osmanistic lingvistic românesc. Evident, această sinteză trebuie completată cu alta, intitulată: *Influența românească asupra limbii turco-osmane*, pentru ca binomul **Limba română – Limba turco-osmană** să fie complet. **Când vom avea plăcerea acestei noi lecturi?**

► Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române*, vol. II: *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, Editura Academiei Române, București, 2010, 913 p.

Al doilea volum al monografiei *Influența turcă asupra limbii române*, de Emil Suciu, este subintitulat *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, Editura Academiei Române, București, 2010, 913 p. Acest volum, care completează organic și logic primul volum, subintitulat *Studiu monografic*, are următoarea structură: *Principii și norme de redactare* (pp. 5-10), *Abrevieri bibliografice* (pp. 11-22), *Abrevieri de cuvinte și semne grafice* (23-27), *Notația și corespondența sunetelor turcești* (p. 28), *Redarea cuvintelor altor limbi* (p. 28), *Dicționarul cuvintelor specifice*, ordonate alfabetic (pp. 29-825), *Addenda et corrigenda* (pp. 826-830), două anexe: 1.: *Lista variantelor și derivatelor* (pp. 831-892) și 2.: *Cuvinte de origine turcă folosite în prezent în stilul beletristic și în cel publicistic* (pp. 893-912). Volumul-dicționar are la bază o altă lucrare tematică a lui Emil Suciu, *Cuvinte românești de origine turcă*, București, Editura Academiei Române, 2006.

Lingvistul și lexicograful Emil Suciu a explicat astfel originea și structura vol. II: „**Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă este partea a doua a monografiei privitoare la influența turcă asupra limbii române. Cu toate că în lingvistica românească exista deja o lucrare similară (Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturii române*, București, 1900), de mai mult timp devenise o necesitate stringentă ca materialul lexical de sorginte turcă - osmanlie să fie reevaluat și completat, de vreme ce de la apariția lucrării amintite a trecut mai mult de un secol, în decursul căruia, pe de o parte, numeroși termeni de origine turcă și-au schimbat statutul în limba română și, pe de altă parte, noi surse de documentare și noi metode și tehnici lexicografice au fost puse la dispoziția cercetătorilor.**

Dicționarul de față cuprinde cuvintele împrumutate din limba turcă și, în subsidiar, pe cele formate pe baza acestora pe teren românesc, însoțite de date, informații și explicații privind statutul actual, istoriile și evoluțiile lor formale și semantice în limba română, etimologia și corespondențele lor din alte limbi, mai ales sud-est-europene. Dicționarul a fost conceput după principii etimologice, de aceea accentul cade pe împrumuturile din limba turcă, iar